

Emaztearen rola Arestiren narratiban

Aurelia Arkotxa

Gure gaiari lotu baino lehen, bi hitz Arestiren poesian emazteak duen lekua aipatzeko, poeta bezala bait da gehienik ezaguna. Erran dezakegu bereziki *Maldan Behera* eta *Harri* trilogia Aresti supergizonaren eremu direla. Zeren eta Bilbotar poetak ez du Emaztea (maiuskula batekin) kantatzen, Emaztea ez dakielako zer den, ez duelako ezagutzen. Bere bizian kontatu izan diren emazte bakarrak ongi konkretuak izan bait dira: bere alabak eta Meli.

Alabei buruzko amodioa behin eta berriz erran eta idatzi izan du, erdarazko neurtitz hauetan bezala: "Si estás lejos de tus hijas / Aresti / tu corazón está triste / son el poema más bello / Aresti / que tu jamás escribiste" (*Azken Harria*).

Meli, berriz, zirkuluaren zentrua da: bere itzulian dira beste gauza guztiak finkatzen. Meli, bere izenarekin, *Harri* trilogian zai-gu bereziki agertzen; baina erran daiteke, agerian zein ezkutuan, bere presentzia senti daitekeela obra osoaren gibelean (salbu lehen poesietan). Dante-ren Beatriz, Petrarca-ren Laura, Breton-en Nadja bezala kontsidera dezakegu Arestiren Meli, poetaren musa inspiratzaile, aterpe, etxe, itsaso. Hona, gure erranak azpimarra-

tzeko, amodiozko solas hunkigarri hauek: "Nola maitatzen huanadan / Meli / erakarrera / guztien / bilera / Meli / Meli / Melitxu Basurtuko / piko melatua" (*Harrizko Herri Hau*).

Guk, gaiari muga batzuk ezarri beharrean, alde batera utzi dugu poesia eta hautatu, Arestik landutako beste jenero bat: narratiba. Eta gero, aztertu ditugu jenero konkretu honetan agertzen zaizkigun emazte fiktizioen itxuren alderdi batzuk.

Bestalde, hautaketa hori egiterakoan, kontutan hartu dugu gauza bat: Arestiren narratiba ez dela biziki (edo batere) ezaguna jendeen artean.

Hiru obra ekarriko ditugu mahai gainera, gure gaiari erantzuteko gisan: *Andre Madalen Enamoratua* (AME) *Jainkoa jaio da Otxarkoagan* (JJO) eta *Mundu Munduan* (MM).

Topatuko ditugun emazteen izenak hauek izanzen dira: Andre Madalen (AME), Mertxe Zabala, Madalen Linares eta Begoña Linares (JJO) eta azkenik Tereza Urrezti, Joana Mendia eta Katalin (MM).

Gure mintzaldia horrela banatuko dugu: lehen zati batean, jadanik aipatutako hiru obra horiei behako bat botako diegu, emazteak inplikatuak dauden historia konkretuez zerbait jakin dezagun; bigarrenik, hiru obretan (bi historia labur eta nobela bat) tratatuak diren gaien sintesi bat eginez, aztertuko dugu ea zer neurritan Arestik emazteari paper berezi bat ematen dion orain duela 25/30 urteko euskal (bilbotar) gizartean. Hor ikusten ahalko dugu, adibidez, Arestiren zenbait ikusmolderen originaltasuna (ala eza).

I. Emazte batzuk Arestiren hiru narraziotan kokatuak

1. Andre Madalen Enamoratua (1960)

Historia labur honetako pertsonaia nagusia, Madalen, kontalariaren begien bitartez ikusten dugu, eta kontalaria, denbora berean, beste bati (Alfontso) ari zaio historia kontatzen. Narradoreak erakusten digu, mementu batean, bera dela botere guztien jabe: "Badakizu zer pasatuko den? Nik esanen dizut Alfontso, zerbaiterako baitaukat nire ipuietan kreaizailearen eskubidea".

Hitz batez, ez da autorea pertsonaiaren gibelean ezkututzen, ez dizkio honi eskubide guztiak uzten.

Madalen puta zahar aberastu bat dugu, bere zahartzaroan toerro gazte batez enamoratu dena eta berarekin ezkondu, dena diru-truke. Arestik karikatura bat biziki heldua egiten digu andre zahar horretaz. Arestirentzat, puta zaharra eta bere lehengo kliente dirudunak, denak zaku berean ezartzekoak dira. Salatzen da andre dirudunaren biziaren faltsukeria. Bere burua beti gazte, beti panpoxa dakusa, eta Madalen satira-gai bilakatuko da Arestiren luma zorrotzaren pean.

Komedia krudel honetan, irakurleak senarraren alderdia hartuko du, bereziki ikusiko duelarik, hau bere emateaz trufatzen dela. Zeren eta Madalenek ezarrirako oztopo guztietarik libratzen bait da, txoria bezala: ez du nahi neskarik ezagut dezan, eta senarra, irudiz, alderdi horretarik biziki zintzo bizi da; baina azkenean deskubritzen dugu (Arestiren ironia!) homosexuala zela gure toerroa, eta irri ederrak egiten dizkiola bere andre zaharrari. Kontalaria azken punturaino burlatuko da Madalenez, eta utziko du bakarririk, abandonatua eta ebatsia.

2. Jainkoa jaio da Otxarkoagan (1962)

Historia labur honetan Damaso Aurtenetxe haur-sortzailea dugu pertsonaia printzipala. Normalki, kontalaria mintzo da; tarteke uzten die mintzatzen Damaso berari eta, nahiz laburrago, beste pertsonaiei.

Damaso ere, Madalen bezala, Bilbotar burgesia handiko partaide da eta mediku haur-sortzaile famatua. Itxuraz dena dauka, baina fite ohartuko gara zerbait falta zaiola, bere biziaz ez dela kontentua. Ipuina hastean, Otxarkoagako auzo pobretik deitzen dute klinikara, neska gazte baten erditze-nekeaz okupatzeko. Klinikara eta Otxarkoagako pisu pobre haren artean, monologo luze bat erabiliko du bere baitan. Bidean jakinen dugu, bere bizitza sentimentalak dizkiola problemak ekartzen; Mertxe Zabala emazte euskaldun burgesarekin ezkondua da bortxaz, sekula ez duena maite izan; eta oroitzen da orain duela hogeitau urte Andaluziako kortijo batean ezagutu, maitatu eta haurdun zelarik abandonatu zuen neska hartaz, Madalen Linares-ez. Bideak, halako ifernuetarako jaiste bat sinbolizatzen du. Ifernua ezagutuko bait du Otxarkoagako piso miserable hartan. Damasok destinoarekin topo egi-

ten du Begoña Linares-en presentziarekin. Begoña Linares-ek ez du kondaira honetan gorputzik pertsonaia bezala; bakarrik dramatizazioaren estakuru bezala agertzen zaigu, Madalen Linares-engan hurbiltzeko modu bat bezala. Dramaren puntu gorena, topaketa hori izanen da: Aurtenetxe eta Madalen Linares-en alaba bait da Begoña. Honek bizia galduko du erditzerakoan. Madalen Linares, Damasoren kontzientzia txarra, mozkorraldi batekin trenpe-txar-tua dago beste gela batean.

Pisotik atera bezain laster, ifernutik hasiko da jalgitzen. Maldan gora doa Damaso, bere Neguriko etxe garbi eta ederrari buruz. Han aurkituko du sobera ezagutzen duen bere andrea, maldan beheara zihoalarik estimu gutxitan zeukana: baina orain, ifernutik jalgi eta gero, Mertxe Zabala kalitatez betea irudituko zaio. Ez luzaroan. Bere emaztearen azalezko hitzekin berriz topo egitean, bere bizi faltsuaren errealitatean eroriko bait da berriz. Damasori geldituko zaion salbaiden bakarra, adoptatu gogo duen, bere odol-leko duen Begoña Linares-en semea izanen da. Haur sortu-berri hori dugu Otxarkoagako ifernuan sortu den jainko salbatzailea.

Ikusiz zer familiatan eroriko den, dudak ukan daitezke haur horren destinoari buruz. Gainera, bukaera ez dugu batere optimistatzat hartu behar, nahiz eta itxuraz horrela dirudien. “Eta bihar-munean —dio narradoreak— esperantza Otxarkoagara bihurtzeko promesan lokartu egin zen”. Ez pentsa, halere, mundu honetan inolako esperantzarik badenik. Arestik ez du batere konfidantzarik Damaso bezalako burges batengan; horregatik, ironiaz beteak dira hitz horiek.

3. Mundu munduan (1965)

Kontu hau Arestik berak nobela bezala katalogatu izan zuen, aitortuz “teatorako eskribitu [zela] lehendabizi *Oilarganeko Etxola batean* izenarekin [presentatuz] Alzaga sarian”. Eta gero, *Peccata Mundi* izenarekin Agora sarian.

Teatorako egina zela biziki nabarmen da, bereziki elkarrizketen ugaritasunean, eszenen dekoratuen deskribapenetan eta pertsonaien jestu batzuen teatralitatean (greziar tragedia klasikotik jalgia dirudi Terezak tabernari su emateko puntuan dagoelarik).

Guk nobela bezala ez dugu hain heldua atzeman; lehenik, aitzinean aipatutako arrazoiengatik, eta gero, inkoherentzia batzuk

badaudelako (Joanaren adinari dagokionez 5. kapituluan eta zenbait pertsonaiaren mintzatzeko modu ez-sinesgarrian).

Halere, badaude zenbait alderdi positibo; hala nola, ekintzaren desarroilo bizia, ideia batzuen interesa (arratoiaren baliabidea, adibidez), etab.

Lehen kapitulua (erran genezake, kasik, eszena) da garrantzitsuena, hor bait da geroa ulertzeko gakoa. Pertsonaia printzipaleak (Josepe Mendia, Eztebe eta Joana Mendia, Tereza Urrezti eta Petri Motz), denak bilduak ditugu, Basaibarko herri imajinarioan, aspaldi, beren haur-denboran. Tragedia sortuko da haurrek asmatutako josteta baten ondorioz; Nafarroako Santxo erregeak (Josepek) hilen du, ustez fiktiboki, Cordobako kalifa (Petri Motz). Hori dena, nahi gabean, haurrek beren rolak bizi izan bait dituzte. Erran genezake, bekatua inkontzienteki egin dutela. Baina Petri Motzek bere profetia botatzeko astia ukanen du. Profetia (madarikazio) horretan, pertsonaien destinoa anuntziatzen da, halako *mise en abîme* interesante batean. Hortik landa, 2. kapitulutik tokiz aldatzen gara, herri imajinariotik Bilboko auzo batzuetara aldatuz. Zazpigarren kapituluraino Petri Motzen madarikazioak pertsegituko ditu denak, kunplitu arte. Testamentu Zaharrarekin parekatuz, erran dezakegu pertsonaiek beren Paradisu Galdu hartan (hautasunak sinbolizatzen duena) egin zuten bekatu originalaren marka beren barnean daramatela eta, autoreak azken kapituluan dioena, "kontuak guztiok pagatu behar [ditugula]" noizbait.

Joseperen problema sentimentaletan da kondaira hau ere finkatuko. Ezkondua dago, orain apaiztua den Eztebe Mendiaren arreba Joanarekin; baina ezkondu eta gero, Tereza Urreztiz, bere aitararen neskameaz, enamoratzen da. Bi andreek haurrak espero dituzte (Joanak bere 2. haurra espero du), baina flakeziaz, eta diru-interesengatik, ez du Josepek Terezaren haurra errekonozitu nahi; gainera, bortxaz ezkonterazi nahi du beste batekin, Hernandorekin. Hortik landa, Destinoaren eskua, Petri Motzen arima galduaren tresna, Tereza Urrezti bilakatuko da, honek taberna erreko bait du, jestu purifikatzaile batean, eta, gero, bere haur sortu-berria hil eraziko bere bizilagun Hernando dela medio, arratoi bat laxatuz sehaskan.

Taberna erretzearen ondotik, gertakariak pilatuko dira Joseperen kaltetan: emaztea eskapatuko zaio, aita-amek etxetik botako dute, Tereza hilen du. Azken kapituluan ikusten dugu hiltzera kondenatu aitzin, Eztebe (Petri Motzen hilketan Joseperen kon-

plize izan zena) apaizaren aurrean, bere biziaren konfesioa egiten, bere bekatuak aitortzen. Azken zati horri lehen kapitulua estekatuz, bi hari-muturrak lotuz, destinoaren gurpila hersten da, madarikazioaren kunplitzearekin.

II. Emaztearen lekua narrazioan

Ikusi ditugun pertsonaiak ez dira zorionekoak; erran nahi da, badutela beren barnean halako insatisfakzio bat. Ez du barneko huts horrek zerikusirik filosofia existentzial batekin. Arestiren hiru testu horietan murgiltzen diren pertsonaiak ez badira zorionsu, gizarteak ukatu dielako da, edo burgesiaren konplize eta partaide direlako. Eta hemen emaztearen pare, gizona ere ukitua da. Begira dezagun, beraz, non dauden barne-askatasuna lortzen uzten ez duten oztupoak.

1. Gizartearen biktima

Injustizia handiena eta lotsagarriena, aberats eta pobreen arteko aldea dugu. Aresti bere bizi guztian oldartuko da burgesiaren, Bilboko burgesiaren harrokeriaren kontra. Ez bakarrik ezkertiar intelektual bat zelako, baita bazekielako zer den pobre izatea, xuhur bizitza, eta bihotzeraino sentitzen zituelako Bilboko burgesen bizimodu ahalkegarriak.

Hiru kontaera hauek Bilbon kokatuak daude, eta Bilborekin erlazonatuak. Pertsonaia maluratsuenak, bistan dena, pobreenak izan dira eta, bereziki emazte pobreak. Pobrezia bekatu mortala da, kasu guztietan. Damaso ez da Madalenekin ezkonduko, pobrea delako, berak dioen bezala, "Madalen beti izan zen nere gustukoa, baina bion artean amiltegi sakon bat egon zen" (JJO, 31). Arrazoi beragatik ez da Josepe Terezarekin ezkonduko, nahiz Tereza ere ederra eta gustukoa izan: "zu eskeko fraileak baino pobreago zeralako [ez nintzen zurekin ezkondu] eta hura [Joana] hamabi baserri aberatsen jabea delako" (MM, 78). Ikusten dugu, bai Damaso, bai Josepe biziro zinikoki portatzen direla "maite" dituzten emazteekin. Ez Tereza eta ez Madalen ez dira sekula putzutik aterako. Biak miseria beltzenean eroriko dira aterabiderik gabe. Madarrikazioa askazira hedatuko da: batek bere semea hilen du eta bestearen

alabak ez du zorigaitza besterik ezagutuko, gero, hogeitertan akabatzeko. Pobreentzat salbaziorik ez da.

Beste bi andrekin, irudiz, zerbait egiten dute beren destinoari ihes egiteko: bat, Andre Madalen, sekula gizonengan konfidantzarik ukan ez duen eta bere bihotza inori entregatu ez diona eta Bilboko kliente aberatsez baliatu dena sosa irabazteko: "nik eztiot (dio) inori ezer lapurtu. Hor daude konde eta markes hoek beren minekin eta bankuekin (...). Negozioetan eztago moralidaderik" (JJO, 22). Bestea da Joana; ihes eskapatzen dena eta prezeski bere doteagatik biharkoaren beldur ez dena: "etorkizuneko ongi egon lasai hori emateko ba daduka naikoa ondasun" (Eztebek: MM, 94). Kasu misto bat litzateke Katalin, Joseperen amarena. Sortzez pobre zen, baina lortu zuen ezkontzea Andere Zufiarekin, hau, azken finean, nahiz eta dirudun bilakatu, bere klase sozialekoa bait zen. Baina Katalinen destinoa ere ez da zoriontsua izanen; autoreak dio: "bere arimagatik penamena ematen balu bezala, kopetatik oinetaraino beltzez jantzirik" dator. Bere senarrari botatzen dio: "zure diruak ez dit niri zorionik eman".

Mertxe Zabala, berriz, arras azaletik erakusten zaiguna, bilbotar andre burges tipikoa da. Klase baten interesengatik ezkondua, bizitza faltsua daramana, rezeptio eta toilette-*ez* bakarrik okupatzen dena, kanpoz gizarte burgesaren lege guztiak kunplitzen dituen. Mertxe Zabala bere klasearen interes guztiak lotua da; hona, adibidez, zer erantzuten duen, bere senarrak haur baten adoptatzea proposatzen diolarik: "ixtillu galantak edukiko ditugu inudeekin eta mesdemoiselekin, baina zure deseoa baldin bada, ongi iduritzen zait. Ongi. Ni banoa. Gaurko bestara eztaikit ze arropa eramane. Zer iruditzen zaizu zuri Damaso? Soineko ferdearekin ongi egonen naiz?".

Mertxe Zabalak ez du batere Arestiren sinpatiarik, honek gorrotatzen duen guztiaren sinbolo bait da. Andre-klase horretaz erran genezake, S. de Beauvoir aipatuz, "emazte burgesa bere katei atxekia da, bere pribilegioei atxekia delako (...). Badaki emazteen askatasunak gizarte burgesaren ahulezia proboka dezakeela" (*Bigarren Sexua*).

Ez gara gizonen kasuaz sobera okupatuko, hau ez bait da gure gaia; baina erran dezagun gizonak ere gizarte kapitalistaren biktima bezala agertzen zaizkigula batzuetan. *Mundu Munduan* elaberrian, Hernando beti Josepe bere jabearen peko, zangopeko da; Terezak dioenez, "Hernando eta biok (...) esklaboak bagina bezala tratatzen ginduen".

Baina, eta hori litzateke Arestiren bengantza txiki bat, ikusten ditugun gizon burgesak ez dira zoriontsu, nahiz materialki ukan behar dituzten guztiak ukan. Eta falta zaiena, beren bizitza sentimentalean oinarritzen da. Hona zer dioen Damasok bere arentea: "Ederki jakin du beti jaiak eta urtegunak antolatzen (...). Baina ez nau inoiz konprenitu. Eztu konprenitu egundo sekula santa, gizon batekin dagoela ezkondurik, eta ez bakarrik Aurtenetxe mediku jaun tokologo famatuarekin" (MM, 33). Joseperen kasua ere aski tipikoa da: bere bizitza pertsonala sakrifikatu du diru-interesengatik, baina suertatu zaion andreaz ez da gustora: "zuk ere Joana, gaizki egin didazu neri" (MM, 124). Joanak berak argituko gaitu geroxeago, esplikatuz zer den insatisfakzio hori: "ba dakit inoiz ez naizela maitale trebea izan, baina odolak zainetan ez badit erakiten zer eginen diot?" (MM, 125).

Ikusten dugu, dirua zorionaren kontrako bidea dela; eta Arestiren narratiban, poesietan bezala, ukitzen dituen guztiak usteltzen dituela diruak eta partikularki pertsonen ilusioak, amodioak, sanotasuna... Andere Zufia, Joseperen aita, eman dezagun, etxe eder batean bizi da gaur (ikus MM, 83, bere etxeko muebleen deskribapena), baina bere andrea eta semea gorrotatzen ditu eta gizon zahar bihotz gabeko bilakatua da (nahiz 6. kapituluan Terezaz urrikaltzen den).

Erran dugu, Arestik klase burgesaren baloreak atakutzen dituela; erran dugu ere, ez gaudela inguru abstraktu batean, baizik eta Bilbon. Nahiz Bilboko bizitza eta Bilboko giro ekonomikoa bereziak izan, Arestik euskalduna du orokorki ukitzen bere bizimodu eta ohituretan. Gu hemen, gure gaiari dagozkion parametroez okupatuko gara bakarrik, kontsideratuz deskribatzen zaigun gizartea (1960 eta 1965 artean publikatu dira hiru testuak) orain duela 25-30 urtekoa dugula. Hori inportantea da, ikusiz Franco-ren heriotzaren ondotik gaur arte euskal bizimodu urbanoa aldatu dela, bereziki moral burges bati dagokionez.

2. Emaztearen lekua euskal gizartean

Hemen ez dugu Andre Madalen aipatuko, ez bait daiteke pentsa errepresentatiboa denik. Hiru emazte-motarekin topatuko gara Arestiren lumaren pean: burgesak (Mertxe, Joana), emazte galduak (Tereza, Madalen Linares) eta etxekoandre sakrifikatua (Katalin).

Ikus dezagun orain euskal gizarteak nola integratzen, ala ez integratzen, dituen. Burges biak integratuak dira gizonen eta Jainkoaren bedeinkazioarekin. Baina, halere, badaude diferentziak. Mertxe biziki hutsa da eta ikusi dugu bere egoismoan itoa agertzen zaigula. Joana gazteagoa da, bi haurren ama eta bere gizonarekin problema argiak dituena (Mertxek horrelakorik ez du deus bizi). Joanak bere inguruari zenbait problema sorterazten dizkio, eta bereziki Elizari (bere anaiak pertsonifikatzen duena), honek ezkontzaren itxura nahi bait luke salbatu ("hori nolabait konpondu behar dugu", MM, 89). Baina Joanari barkatzen zaio, bere diruagatik eta bereziki beti ama onaren itxura daukalako eta kulpan-tea gizona delako munduaren aitzinean.

Emazte galduak ez dira, ez bata, ez bestea, integratuak izanen. Terezak ezkondu gabe haur bat duelako, eta pobrea delako; Madalen, arrazoi horiez gain, erdalduna delako. Hor Arestik euskal integristen arrazakeria atakatzen du eta denbora berean agertzen ez dagoela batere ados ikusmolde horiekin. Badakigu Amalia Esteban "Meli" ez dela ez aberatsa eta ez euskalduna sortzez. Horregatik, Madalen Linares-en destinoaz Aresti oldartzen da, kasu horretan bere burua inplikatzeko du.

Tereza eta Madalen osoki baztertzen ditu euskal gizarte tradizionalak. Burgesia beren inozentziaz eta beren gorputzez baliatzen da, gero trapu zahar batzu bezala bide-bazterrean abandonatzeko. Ez dezagun ahantz biak neskame direla; beraz, esklabu bezala kontsideratuak eta doblezka esplotatuak. Erran dugun guztiarengatik, Damasok ez du autorearen sinpatiarik biltzen, honek, autoreak sekula eginen ez zituzkeen gauzak egin bait ditu. Damasoren erremordimentu berankorrek erakusten digute zer egin behar zuten euskal burgesia intolerante horren kontra: "Isilik egotea damu zuen", bere aitari ez erran izana. "Baina aita neska hori dut maite, bihotzez eta bost piper inporta dizkit pobre izateak, eskolarik ez edukitzeak, Andaluzian jaiotzeak, eta harekin ezkonduko naiz, eta zuen mundutik deskomekatzen banaute ere". Euskal gizartearen intolerantzia beste batean azpimarratzen zuen Damasok: "Hemengo ateak hesten bazitzaizkidan, Madrilen eta Barzelonan oraikon zer egin badago". Baina Damasok ez du Arestiren indarra eta etika; ez da bere flakeziatik aterako, ez zaiolako komeni.

Damaso eta Mertxeren arteko ezkontza "konpondu"az gain, badira beste horrelako ezkontza-klaseak: aipa ditzagun bidenabar, Josepe eta Joanarena eta Josepek Hernando eta Terezaren artean lortzear duena (zinismoz beteriko eszena batean).

Arestik euskaldun "paterfamilias"aren botere izugarria salatzen du, interes ekonomikoei lotua delako. Halere Andere Zufiak aitortzen du emazteak ere baduela zer erran famili aferetan: "nirea baino askozaz beharrezkoagoa zen (dio) amaren, erranaren, emaztearen eta arrebaren presentzia. Joanarik gabe, ez dago biltzarrik" (MM, 98). Agertzen zaigu hor, dirudienez, emaztearen defentsa gisako zerbait.

Gaur menturaz ez zaigu hala iruditzen, baina Aresti euskal gizartearen zenbait taburen kontra zihoan zuzen-zuzena. Zeren eta "behar den bezalako familietan" ez zen, adibidez, arrazoizko ezkontza baten existentzia salatzen; behar den bezalako familia batean, erran nahi da, moral burgesa errespetatzen zutenetan, begiak ixten ziren, etxeko nagusiak edo etxeko semeak neskatoa esperantzetan uzten zuelarik; behar den bezalako euskal familietan, ama guztiak onak ziren: "Ama baten maitasuna —dio Estebek (Elizak)— gauza ederra da"; "Amak haurrentzat —segitzen du Joanak— hibai parekoak gera" (MM). Baina batak ez du bere sota-na munduko miseriarekin zikindu nahi; eta besteari ahanzten zaio erratea, beretzat, amatasuna poesia lirikoa baldin bada, dela, goserik pasatzen ez duelako, bere umeei bizitza sana eskaintzen ahal dielako eta bere hurrez okupatzeko neskameak dituelako.

Amodioa, gero ikusiko dugun bezala, arrisku bat da horrelako familietan, ezkontzaren instituzioa ataka dezakeelako. Moral burgesak zuzentzat hartzen du Damaso neskame batekin josta dadin, horretan gelditzen bada. Damasok Mertxerekin osatzen duen bikotea modelotzat hartua izanen da. Mertxe eta Damaso euskal kontzientzia burges onaren ispilu dira. Egoera horrek obligatuko ditu pertsonaiak bizitza ezkutuak izatera: Damasok ez dio Mertxeri bere kezkez sekula deus erraten ("Zertarako esplikatu?"); Andere Zufiak, bere bizi guztian, Katalin tronpatuko du; Josepek isilka ikusten du Tereza... Ohargarri da, gizonak dituztela ezkontza "konpondu"en kontratu faltsuak apurtzen; gizonak, gizon burges hauek, ongi ateratzen dira arlo sexualean, "Amorantea eder eta emaztea zuhur" atsotitz "misoginoa" zuzenki aplikatuz...

"Lege zaharreko" euskaldunak, Andere Zufia eta Katalin pertsonaietan sinbolizatuak dira; baina hauek ere mundua kanbiatzen ari dela sentitzen dute, ikusten bait da berenaz ez daudela beti seguru.

Andere Zufiaren kasuaz interesatu behar dugu pixka bat, garrantzitsua iruditzen bait zaigu gure gaia tratatzeko.

Ez da arras hiritarra, eta hori biziki inportantea da bere ikusmoldeak ezagutzeko. Jabego pribatuari arras lotua da (lurrari hurbil dagoen mentalitatea) eta jendeak ere bere jabegoko bezala kontsideratzen ditu (semearen portamoduak eta andrearen barne-oldarra biziki gaizki hartzen ditu, bere eskema ximpleak hausten dituztelako). Etxeak bere aspirazio guztiak materializatu ditu: "Nik nire etxea aurrera atera dut beti. Begira nire etxeari, nolako zimentarri gogorrak dituen" (MM, 86). Ez gara xehetasunetan sartuko, baina Baionako *Herria*-ren aipatzea ez da inozentea (gure Zufia jauna *Herria* aldizkariaren zenbaki atzeratu bat ari baita da irakurtzen), hori ere gizarite tradizionalki baten seinale.

Zufia bere autoritateaz oso harro da; baina, jadanik ikusia dugunez, ohartzen da, emazteek batzuetan badutela zer erran (zer erran hori familiako arazoetara mugatzen da, noski).

Katalinek, emazte maluratsu, baina digno baten itxura du; beltzez jantzia, zorigaitza eta tradizionalki sinbolizatzeko. Sufritzen du batere burua apaldu gabe: "Nola ez naiz bada tristatuko (...) aker batekin ezkondu baldin banintzen (...)". Joanaren ihesketaren alde parte hartzen du. Une berean, arras andre puritano agertzen zaigu: "Zure amaren aurrean esatera atrebitzen zara", diotsa semeari, honek maitalearen kontua argitzen duelarik (behar den bezalako familietan horrelako gauzak ez bait dira erraten); halaber, "hori da bada kristau familia on batentzat ejenplu egokia", gorago aipatzen genuen euskal familia batzuen hipokresiararen ilustrazio bezala. Erligioaren pisua beti presente dago pertsonaia guztien bizitzan, baina alderdi hori aztertu baino lehen, erran dezagun, Katalin kontraesanetan murgildua dagoela (Joanaren alde da, baina bere burua biziki kristautzat dauka). Gainera, pertsonaia hori bakarra da Elizaren ordezkariari buru egiten, arrazonomendu argi eta zentzuzkoak agertuz. Hona zer erantzuten dion apaizari, honek erraten duelarik "kristau ezkontza bat ezin [litekeela] apur": "zer-gatik andreaki eskatuko zaio gizonari inork eskatzen ez diona", eta "hobe aita gabe haz ditezen [Joanaren umeak] ezen ez aita gaixto batekin. Gaur Joanak egin duena egiteko kurajerik ez nuen nik paradarik ukan" (MM, 100). Hitz hauek erakusten dute ere, Aresti sexuen artean ematen diren injustiziez kezkatzen dela.

3. Elizaren pisua

Imajina dezakegun bezala, Arestiren ironia saminak ez du Eliza bakean utziko. Aitzinago segitu baino lehen, erran behar da, Eliza

kritikatzen badu ere botere bezala, ez dituela apaiz guztiak gaizki ikusten. Bere umore finarekin erakusten digu, funtsean, apaiz "moderno"en alde dela (ez dezagun ahantz 60. urteetan garel); erran nahi da, Vatikanoko II.aren alde eta integristen kontra (ikus Piarres Larzabal aipatzen duenean, MM, 84).

Eliza gaizki ikusia da, burgesiarekin bat doalako, jende xehe-tarik urrun. Elizak, ikusi ditugun arrazoizko ezkontzak ofizialtzen ditu, hipokresiarik legearen boterea ekarriz.

Elizak, hemen, gezurrezko amodioak garbitzen ditu, Suitzan, banketxeek negozio zikinetako dirua garbitzen duten bezala.

Burgesiak bere interesen salbatzeko antolatzen duen tratua Elizak bedekintzen du; hona, adibidez, Damasoren aitaren hitzak: "Dontzella egoki bat bilatu diat andretzat (...) eta Erromako peregrinaziotik itzultzen haizenean, deiak botako dizkiagu kulpitotik" (JJO, 32); hona Katalinek errana ere: "ezkontza kristau bat ez [dela] horrela apurtzen".

Eztebe Mendiak Eliza krisian sinbolizatzen du. Bi denboraren artekoa da; itxuraz lehengoaren aldekoa, eta barnetik problemaz betea (donadu bizitzea zail zaio, bi lengoia darabiltza bere arreba Joanari sexualitateaz mintzo zaiolarik eta Petri Motzen madarika-zioan sinesteak bere fedea ahultzen du).

Hemen, Elizaren eta emaztearen arteko harremanak bakarrik interesatuko zaizkigu. Ikusten dugunez, emazte guztiek onartzen dute ezkontza, beren biziaren xede nagusia hori dute.

Baina Tereza ari da konturatzen, Elizak ez dezakeela deus ma-na amodio-gauzetan; Josepek esaten diolarik "Leialtasunik ez didazu zin egin", haxe erantzuten du: "Apaiz baten aurrean ez", adieraziz aldare aitzinetik ez pasatzeak ez diola amodioari baliorik kentzen. Bestalde, azpimarratzekoa da ere Ezteberen paternalismoa; hona bere arrebari esaten diona: "Zure aita bat banintz bezala mintzatu nahi natzaizu" (MM). Bere arreba (eta emazte guztiak, jakina) haur bezala kontsideratzen ditu, "mitxeleta batzuen parekoak". Joanarentzat erlijioa salbabide bat da, ez bait da gauza bere bizia gobernatzeko: "ni ez naiz andre debil eta flako bat baizik", erraten dio anaiari.

Apaizak andre gaixoa gidatzen du, bide egokia erakusteko. Erlijioak Joanaren sexualitatea ere kontrolatzen du "Elizama Santuak agintzen duen bezala, berak [Josepek] eskatu zidan bakoitzean entregatu nintzaion". Joana emazte hotza da, sekula plazerra

sentitu izan ez duena. Baina, Arestik dioelarik mojetan hazia dela, aditzera ematen du, han buruan sar erazi dioten moralak dela kulpantea. Moral estu eta jansenista bat, biziaren nekeak eta trabailuak baizik aipatzen ez dituen eta (erran gabe doa) burgesiaren interesak ezin hobeki zerbitzatzen dituen.

Ikusten dugunez, emazte interesateenek (Terezak, Madalenek) dituzte euskal gizartearen tabu sendoenak atakatzeko; bizi izan duten egoera larriak erakutsi die ez dutela ilusiorik, lilurarik ukan behar eta, partikulariki, ez dela pentsatu behar amodioa bizi daitekeela gizon eta emazte biren artean, mundu basa eta hotz honetan.

4. Amodioaren tratamendua

Ez digu Arestik Stendhal-ek bezala esplikatzeko nola sortzen den amodioa, nola "kristalizatzen" den, berak asmatutako hitza erabili nahi badugu. Ez digu ere, Proust-en gisan, amodioa kaleidoskopio baten bitartez erakutsiko. Ez du barneko iraultza hori estudiatzen. Arestik erakusten dizkigun amodio "zintzoenak" (Damaso eta Madalena, Josepe eta Terezarena), alde batetik, guk ikusten ditugunerako hilak dira, zeruko izar batzuk bezala; eta, bestalde, *flash* labur batzuetan emanak zaizkigu.

Damasoren onartzeak ez du deus balio, duela 20 urteko sentimendu pasatu batez oroitzen bait da, eta gogoratzen duen neska, honek ere 20 urte gehiago izanik, ilusio bat besterik ez bait da gaur. Damasok, errealitatearekin topo egitean, ez du egiazko Madalenekin deus jakin nahi, badaki andre zahartu eta mozkor bat dela, nahiago du bere irudi pollit faltsuarekin bizi (ikus JJO, 36).

Josepek, berriz, atxekimendu erotikoa du Terezarentzat, eta bere lirismoak ez gaitu betere komentatzeko, dioelarik: "Amodioa ez da erosten, ez da saltzen. Egunsentiaren parekoa da (...). Han dago Orientean, hari zuzentzen zaizkion begientzat, eta amodioa hor dago bihotzaren izkinetan, kausitzen dakienarentzat".

Arestiren gai preziatuena, amodio ezinak dira. Hiru historietan kontatzen dizkigun amodioetarik bat ere ez da salbatzen: giro sozialak, arazo ekonomikoek edo burdinazko moral batek eraikitzen dituzten mugak direla kausa, ez daitekeelako zabal.

Madalenek eta Terezak zintzoki maitatzen dute; baina errealtateak beren ametsak suntsituko ditu. Madalenen kasua biziki

urrundik eta bigarren eskutik zaigu erakutsia; beraz, argibide handirik ez dezakegu ekar bere amodio-motari buruz. Behin zaigu bakarrik hurbilagoetik erakutsia: Otxarkoagako pisuan, bere alaba odol-hustutzen den bitartean, aseguruko medikua bere solasen transmititzailer gertatzen bait zaigu: "Osagileari [Damasori] esaiozue, neskato bat izan zela, eta ama zakarraren semearen moduan portatu bazen ere, barkatu egiten diodala niri gaizki egina". Hitz hauek erakusten digute argiro amodio zinezko hori, neskak bere sanotasunean aspaldiko mediku gazte harengana sentitu zuena, madarikazio bilakatu dela eta andrearen bizi guztia markatua izan dela; erakusten du ere, Aurtenetxeren bihozgabekeria, lotsagabekeria, emazteak jasan izan dituen sufrimendu eta etsipenek ez bait dute zinez sekula ukitu.

Arestiren kontaera hauetan, emazte pobreek badakite maitatzen, bihotz handia dute eta jendetasunez beteak dira; baina euskal gizarte burgesaren legeak ez dira sentimenduetan oinarrituak. Hori dakusagu, bereziki, Arestiren pertsonaia helduenarekin, Terezarekin.

Ezagutzen dugularik, jadanik maldan behera doa, bere nagusiaren semearengandik ume bat espero bait du.

Terezaren oldarrak (Hernandoren proposizioen aitzinean), Terezaren jestu desesperatuak (taberna erretzea, bere haurra hiltzea), Terezak Joseperi dion aiherra, denak, sentitu eta bizi izan duen izugarritzko amodioaren neurrikoak dira. Terezak ifernuko bidea hartzen du, konturatzen delarik Josepe beraz trufatu dela, bere gorputzaz zela bakarrik interesatzen, eta berak, aldiz, sobera eman duela, bizi guztia entregatu diola merezi ez zuen gizon bati. Beraz, Terezaren portaera guztiak ezinezko amodio horrekin esprika daitetzeke. Berak ditu hitz hunkigarrienak eta sinpleenak ere (eta ez lirismo faltsuz beteak, Damaso eta Joseperenak bezala) bere maitasunaz mintzatzeko: "zureganako amodioak asko balio du nerezat" (MM, 78) eta "zure amodioa [nahi nuen] eta maitatzen ninduzula zergatik esaten zenidan neri" (MM, 77).

Tereza, neska inozente, sinple eta atsegina, asko aldatzen da, Josepek egiten dion ukalditik landa. Ikasten du faltsukeria, maltzurkeria, gorrotoa. Zinez, gizarte intolerante baten biktima agertzen zaigu. Arestik bere sinpatia osoa dio eta hil erazten du, erakusteko, bere aterabide bakarra krimena eta heriotza direla (Madelena, alkohola den bezala). Lehen eder eta lirain zen neska gaztea andre galdu eta utzi bilakatzen da, gizon batengatik. Joseperen

desioa estaltzen zuten hitz faltsuak ere haizeak eraman ditu; hona ze kalifikatibo erabiltzen dituen, bere sano-aldietan: "sorgin mardikatua, hil eginen zaitut" (MM, 82), "Andre zoro" (96), "sorgin" (139), "andraxka galdu hori" (139), "zure kulpak handiak dira, andre galdua" (148).

Terezaren eta Madalenen antitesi bezala ditugu Mertxe Zabala, Joana Mendia eta Andre Madalen. Hiru andre hauek ez dute amodiorik ezagutzen eta ez dute sekula gizon batengatik burua galdu. Hirurak aberatsak dira: beren bihotzen interesak baino lehen, beren klasearenak defendatzen dituztenak. Berriz ere, dirua bihotzen gogortzaile.

Mertxe Zabala gutxi ezagutzen dugu, baina entzuten dugun gutxia aski dugu berak hain ardura ezpainetan erabiltzen duen "maitea" hitza, hutsa dela ikusteko. Beha dezagun nola mintzo zaion bere senarrari: "ederki maitea" (37), "banoa maitea" (36). Mertxeren azaleko hitz bigunek, oheko bere hoztasunaren parean doazenek, maitatzeko inposibilitatea besterik ez dute salatzen.

Joanaren kasua ere hurbilekoa da. Mertxek bezala, ezkontza konpondu bat onartu du, eta, Mertxek bezala, bihotzik ez du. Bere senarra (Josepe) ez du zinez maite; hori ikusten dugu, bereziki, barkamendua ukatzen dionean, nahiz eta Josepek umilki eskatzen dion, letra batean. Mertxe bezala, neskatoekin usatua da, gizarte burgeseko ohiturak onartzen ditu, eta ohean hotza da (jadanik errana dugu hartu duen edukazioak baduela hor zerikusirik, eta ez bakarrik bere senarraren talentu-faltak, Eztebe apaizak erraten duen bezala).

Bi andre hauek harmonian bizi dira, Bilboko gizarte burgesak ongi alienatuak bait ditu eta alienazio horrek beren interesak zerbitzatzen bait ditu. Katalin, berriz, bere sortze pobreaki esker, ez da aski anestesiatua, eta konturatzen da, bere ezkontza frakaso bat izan dela, gizon burges eta zuhur batekin ezkondu delako.

Andre Madalen, aldiz, tituluak aditzera ematen duenaren kontrara, ez da sekula "enamoratu" izan: berari interesatzen zitzaiona, gizonen komertziotik dirua ateratzea bait zen bakarrik. Erran dezakegu, laburtzeko, Andre Madalen gizon burges bat bezala portatzen dela, gutxi gorabehera.

Beraz, azkenean zer? Amodiorik ez dela? Badakigu Arestiren-tzat amodioa esistitzen dela, baina gizarte burgesak ez diola bizitzen utzi nahi, amodioa iraultzak sortertzeko ingrediente berekin egina bait da.

Gizon eta emazteek amodioa ezagutu nahi badute, gisa batean edo bestean, gizarteak eraikitako erregelaren eta legeen kontra altxatu behar dute (ez Damasok eta ez Josepek egiten jakin dutena). Baina emaztea libera ote daiteke bakarrik? Segidan ikusiko.

5. Emaztea, "inmanentzia" ala "transzendentzia"?

Hiru kontaera hauetan agertzen zaizkigun pertsonaia femeninoek beti topo egiten dute gizonaren boterearekin. Andre Madalen bizi guztian gizonen baliatu da, baina azkenik gizon bat zaio (bere senarra) garaile ateratzen. Madalen Linares eta Terezarengan, lanaren mundua eta sentimenduarena nahasten direla, gizona bi aldiz nagusi dute: nagusia amorantea da. Gizonak direla kausa, malura, zorigaitza, tragedia ezagutuko dute (Joseperen tragedia, aldiz, Petri Motzen madarikazioan oinarritzen da).

Joana eta Mertxe, emazte burges parasitoak dira, eta ez dute deus egiten, aski sos badutelako; beren ondasunetarik eta gizonen bizkar bizi dira. Mertxek behin baino gehiagotan esaten dio senarrari: "Zure deseoa baldin nada, ongi iruditzen zait" (JJO, 37). Joana, berriz, bere anaia apaizaren kontseiluen beharrea da. Katalinek, bizi guztian, bere senarraren, famili buruaren zuzenkontra-ko legea jasan izan du, batere oldartu gabe, alde batetik, lanean ari ez delako, eta, bestaldetik, ongi kondizionatua izan delako.

Beren kezkek ere ezkontza eta amodioaren itzulian finkatuak dira, ez dute beste balorerik. Gizonaren itzal dira, inmanentzian eroriak.

Hona exenplu batzuk. Terezak diotsa gizon bati: "andre galdu bat banintz bezala tratatzen nauzu (...) gizon bati entregatuko baldin banintzaio, nire bihotzak eraginik baizik ez nintzateke entregatuko, oso nire borondate librean eta ez premiarik edo goseak bultzaturik" (MM, 108); eta beti Terezak: "gainera andre bakar bat ongi defenditzen da bizitzaren kontra" (111).

Joanak dioelarik "gizonak andrerik gabe arlote zabiltzate" (120), ez da konturatzen botere faltsu batez ari dela eta gizonen beti balore transzentalak ukan dituztela, eta, beraz, afirmazio hori hutsa dela. Pareka genezake esaldi hori Ezteberenarekin: "Ez zaitze teolojietan sar, hain eskolatua ez baitzera".

Arestik andreez egiten dituen deskribapen batzuk oso balio tradizionaletan oinarrituak iruditzen zaizkigu: "Tereza orain an-

dre egin da, andre galant eta ongi hormonatua euskal edertasunaren erakusgarri"; Mertxe Zabalaz: "Eztu indarririk eduki [haur baten izateko], edozein andreek egin lezakeena, katemeek eta astemeek batere gaiztasunik gabe, edonoiz eta edonola egiten dutena"; edo Andre Madalenez toreroak dioena: "ene andre zikoitza eta zimela". Joanaren deskribapena ere adierazgarria zaigu: "ez da ederra, baina itsusia ere ez, ez da lodia, baina mehea ere ez, ez da haltua, baina bajua ere ez". Deskribapen-modu horrek emaztearen nortasuna fisikoan edo betiko baloreetan mugatzen du.

Aipatzekoa da, halaber, *Mundu Munduan*-en lehen kapituluari, nesken eta mutikoen arteko diferentzia. Jadanik haur direlarik, mutikoei hauta badute, mundu-konkistatzaile dira, gerrari, urguiluz beteak; neskak intzidente bezala kontsideratzen dira, dekorazio bezala; beren rola, edo Kalifaren bi emazteetan konfinatuak dira, edo herri pasiboarenean. Hona zer dioen mutiko batek: "ni indio buruzagi bat izanen naiz (...) eta Tereza eta Joana gure herria izanen dira". Neskak, gainera, edo aspergarri (Terezaren negarrak), edo zozo bezala aurkezten zaizkigu (Joanaren jostatze-ko ideiak, adibidez, betiko "femeninoak" dira, eta mutikoei kanporatu egiten dute, "aspergarri da joko hori" erranez).

Ikusi dugu, bestalde, Damaso Aurtentzek bizitza dobla daramala; ikusi dugu, baita, Arestiren sinpatia handirik ez duela. Hala ere, ez da sekula arduratzen emaztearen barneko biziaz. Mertzereen barne hutsa, gauza ezin diskutigarri bezala agertzen zaigu. Aurtentxe flako bat da, baina badu existentzia doi bat; bere andreak, ez. Ez pertsonaia eta ez autorea dira emazte burges antipatiko horren insatisfakzioez okupatzen. Mertzek ez du amodio kotrariaturik, ez du bizi doblerik: ez dezake ukan.

Arestik euskal burgesiaz, euskal ohitura atzeratu eta tradizionalistez egiten dituen kritikak arras positiboak dira: egoera ekonomiko zapaltzailea salatuz, emaztearen egoera ere aldarazi nahi bait du. Emaztea, gizona bezala, gizartearen biktima agertu zaigu, eta ikusi ahal izan dugu, pertsonaia femeninoen bizia arras larria dela, bereziki beren gorputzean bizi dituztelako amodioaren ondorioak.

Baina argi dago Arestiren ikuspegia, emazteari dagokionez, bide-erdian gelditzen dela. Gizonak, nahiz maluratsu izan, denak subjektuak dira, transzendentak; ez zaie bizia emazte batengatik suntsitzen: Damaso bere ohorearekin gelditzen da; Josepek Tereza hiltzen du, eta gero elizaren (Ezteberen) aitzinean ditu kontuak bideratzen; Eztebek emazteak mespretxatzen ditu, etab.

Madalen, Tereza, Katalin, Joana, Begoña, Andre Madalen, Mertxe: denak "bertzea" (*L'Autre*, zioen S. de Beauvoir-ek) bezala ikusten ditu Arestik. Emaztea galdua da, gizonak abandonatzen duelarik. Gizonentzat zerua betea ala hutsa dateke; baina guk ikusi ditugun andreentzat, zerua gizona da, honek die beren biziari balioa ematen (nahiz ez ematen): nola senti dezakete, beraz, existenziaren zoramena?

A.A.

EL ROL DE LA MUJER EN LA NARRATIVA DE ARESTI LE RÔLE DE LA FEMME DANS L'OEUVRE D'ARESTI

Aurelia Arcocha ha elegido una de las firmas contemporáneas más señaladas de la Literatura Vasca, la de Gabriel Aresti, para recoger en su obra narrativa los perfiles de sus figuras femeninas. Nos hace un primer análisis del tema en los personajes femeninos de tres narraciones: "Andre Madalen enamoratu" (1960), "Jainkoa jaio da Otxarkoagan" (1962) y "Mundu munduan" (1965).

La segunda parte del ensayo atiende a definir los rasgos generales con los que Aresti esboza la condición femenina. Al igual que el varón, la mujer es también víctima de una sociedad injusta de clases. Aresti ataca esta sociedad clasista que ha creado la infelicidad de sus personajes femeninos, sean éstos de las clases humildes o de la burguesía. Junto a la conflictiva de clase, Aresti perfila también, en esos personajes, los obstáculos que éstos han de superar si desean integrarse en una sociedad vasca, integrista, euskaldun, patriarcal, afectada de múltiples tabús socio-familiares. Factor importante de opresión institucional femenina será también la Iglesia, por la forma con que ha configurado la sensibilidad moral y sexual de la mujer.

Uno de los capítulos temáticos que Aresti dedica a la mujer vasca es acerca del amor femenino. El amor imposible será uno de los tópicos del novelista, imposible sobre todo porque la sociedad, intolerante, se lo impide. Aresti contrapone las formas de amor de las clases pobres (amor generoso y abierto) y las de la burguesía poderosa (amor interesado y clasista). En la lucha por trascender su mera subjetividad, inválida e insuficiente, los personajes femeninos de Aresti se muestran como radicalmente dependientes: el cielo a conquistar es el varón, aunque sea siempre un cielo fraudulento.

Aurelia Archocha a choisi une des signatures contemporaines le plus notoires de la Littérature Basque, celle de Gabriel Aresti, pour relever dans son oeuvre de narration les profils de ses personnages féminins. Il nous offre une première analyse du sujet chez les personnages féminins de trois récits: "Andre Madalen enamoratua" (1960), "Jainkoa jaio da Otxarkoagan" (1962) et "Mundu munduan" (1965).

La deuxième partie de l'essai cherche à définir les traits généraux avec lesquels Aresti ébauche la condition féminine. De la même façon que l'homme, la femme est aussi victime d'une société de classes injuste. Aresti attaque cette société classiste qui a créé le malheur de ses personnages féminins, qu'ils soient des classes pauvres ou de la bourgeoisie. Avec les conflits de classe, Aresti présente aussi dans ces personnages, les obstacles qu'ils doivent surmonter s'ils veulent s'intégrer dans une société basque, intégriste, euskaldun, patriarcale, touchée par des multiples tabous socio-familiaux. L'église est également un facteur important d'oppression institutionnelle, et cela par la façon dont elle a configuré la sensibilité morale et sexuelle de la femme.

Un des chapitres thématiques qu'Aresti a destiné à la femme basque, c'est le thème de l'amour féminin. L'amour impossible est un des sujets du romancier, impossible surtout car la société, intolérante, l'empêche. Aresti oppose les formes d'amour des classes pauvres (amour généreux et ouvert), à celles de la bourgeoisie puissante (amour intéressé et classiste). Dans la lutte pour aller au-delà de sa simple subjectivité, insuffisante, les personnages féminins d'Aresti apparaissent radicalement dépendants: l'homme est le ciel à conquérir, même s'il s'agit toujours d'un ciel frauduleux.